

<https://helda.helsinki.fi>

Järki ja uskonnollinen hyväksyminen : Suomen Akatemian pöyhuippuyksikkö teologisessa tiedekunnassa 2014

Saarinen, Risto

2020

Saarinen , R 2020 , ' Järki ja uskonnollinen hyväksyminen : Suomen Akatemian
pöyhuippuyksikkö teologisessa tiedekunnassa 2014 2019 ' , Teologinen Ai
Vuosikerta. 125 , Nro 1 , Sivut 56-67 .

<http://hdl.handle.net/10138/326040>

---

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Järki ja uskonnollinen hyväksyminen

Suomen Akatemian huippuyksikkö
teologisessa tiedekunnassa 2014–2019

Kesäkuussa 2013 Suomen Akatemia teki päätöksen uusista tieteen huippuyksiköistä kaudelle 2014–2019. Helsingin yliopiston teologiseen tiedekuntaan päätettiin perustaa peräti kaksi huippuyksikköä, Martti Nissisen johtama *Pyhät tekstit ja traditiot muutoksessa* (Changes in Sacred Texts and Traditions) sekä minun johtamani *Järki ja uskonnollinen hyväksyminen* (Reason and Religious Recognition).

Huippuyksikkö on suomalaisen tiederahoituksen runsain tukimuoto. Yhden yksikön saama tuki vastaa noin 8–12 tohtoritutkijan palkkaamista kuuden vuoden ajaksi. Lisäksi tuki mahdollistaa konferenssien järjestämisen ja kansainvälisen liikkuvuuden. Helsingin teologisessa tiedekunnassa on aiemmin toiminut Heikki Räisäsän ja Simo Knuuttilan johtamia tieteen huippuyksikköjä.

Kuvaan seuraavassa Järki ja uskonnollinen hyväksyminen -huippuyksikön toimintaa sen koko rahoituskauden aikana. Olemme jo

julkaisseet jäljempänä mainitsemani suomenkieliset esitykset hankkeemme tieteellisestä sisällöstä. Siksi ohitan sisältökysymykset seuraavassa varsin lyhyesti. Keskityn eräänlaiseen matkakertomukseen sekä katsaukseen hankkeessa tehdyistä konkreettisista työprosesseista.

TAUSTA JA ALKUVAIHE

Hyväksyvä tunnustaminen eli rekognitio (engl. recognition tai acknowledgement, saks. Anerkennung) tarkoittaa yhteiskuntatieteissä eräänlaista toiseen kohdistuvaa kunnioitusta ja arvontoa. Liberaalin ja monikulttuurisen yhteiskunnan puolustajat ovat 1990-luvulta lähtien ajatelleet, että suvaitsevaisuuden (engl. toleration) lisäksi tarvitaan sellaista toisten osapuolien hyväksyvää tunnustamista, jonka avulla erilaiset toimijat voivat toimia yhdessä, vaikka eivät jaa kaikilta osin samanlaista aatemaailmaa. Viime vuosina myös konservatiiviset ajattelijat ja poliitikot ovat alkaneet vaatia muilta omien

jyrkkien identiteettiensä entistä voimakkaampaa tunnustamista.

Uskonnon rooli hyväksyvässä tunnustamisessa on ollut epäselvä. Useimmiten uskonto on kokonaan ohitettu tai uskonnolliset katsomukset on nähty häiritsevinä esimoderneina jäänteinä, jotka estävät monikulttuurisuuden toteutumista. Tutkimushankkeemme keskeisenä sisältönä on ollut ensinnäkin sen seikan osoittaminen, että toisten osapuolien hyväksyvä tunnustaminen on uskonnollisen aatehistorian eri vaiheissa ollut tärkeä ja paljon keskusteltu kysymys. Toiseksi pyrimme näyttämään, että uskonnolliset katsomukset sisältävät erilaisia rekognition mekanismeja. Niitä käyttämällä voidaan rakentaa rauhaa ja yhteisymmärrystä.

Suomessa rekognition filosofiaa oli aiemmin tutkinut Arto Laitinen yhdessä Jussi Kotkaviran ja Heikki Ikäheimon kanssa. Tutustuin Laitiseen Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa vuonna 2007. Hän mainitsi tuolloin, että rekognition pohtiminen uskonnon asiayhteyksissä saattaisi olla kiinnostavaa. Minullekin rekognitio oli käsitteenä tuttu ekumeenisista asiakirjoista, joissa pyritään esimerkiksi kasteen taikka pappisviran vastavuoroiseen tunnustamiseen.

Päätin kokeilla tämän idean toimivuutta vuonna 2011 laatimassani tutkimussuunnitelmassa ”Ekumeeninen hyväksyminen ja toiseuden suvaitseminen” (Ecumenical Recognition and Toleration of Otherness). Suomen Akatemia myönsi sille hankerahoituksen vuosiksi 2012–2016. Hankkeeseen palkattiin tutkijoiksi Elina Hellqvist, Minna Hietamäki ja Panu Pihkala. Samoihin aikoihin, vuosina 2011–2014 toimin Helsingin-virkani ohessa Leuvenin yliopiston katolisen teologisen tiedekunnan vierailevana professorina. Leuvenin erinomaiset kirjastot tarjosivat mahdollisuuden perehtyä rekognition aatehistoriaan teologisissa ja filosofisissa lähteissä. Aloin ajatella, että

rekognition uskonnollisen ulottuvuuden tutkimus voisi kantaa ekumeenisia kiinnostuksiani kauemmas. Tällainen tutkimus vaatisi myös eksegeetiikan, aatehistorian ja filosofian ammattilaisten sitoutunutta työskentelyä.

Niinpä suostuttelin Ismo Dunderbergin, Virpi Mäkisen ja Sami Pihlströmin mukaani laatimaan Suomen Akatemialle huippuyksiköhakemusta. Haku oli kaksivaiheinen, niin että alkukierrokselta jatkoon päästyämme laadimme laajemman hakemuksen. Tämä oli minun kannaltani onnekasta, sillä perehdyin rekognition aihepiiriin syvällisemmin vasta hakukierrosten myötä ja niiden kestäessä. Leuvenissa saatoin keskustella aiheesta Peter De Meyn, Mathijs Lamberigtsin ja Andrea Robiglion kanssa. Olin jo toiminut Simo Knuuttilan huippuyksikössä ryhmänjohtajana, niin että minulla oli realistinen käsitys tällaisen hankkeen vaatimista voimavaroista.

Teologisen tiedekunnan tutkimusvaradekaanin roolissa olin samaan aikaan perustamassa kahta kansainvälistä yhteistyöryhmää, joiden jäsenistä tuli minulle tärkeitä kumppaneita. Heidelbergin teologinen tiedekunta perusti verkoston nimeltä Global Network for Theology and Religious Studies. Leuvenin kollegat puolestaan olivat saattamassa alkuun Euroopan suurten tutkimusyliopistojen (niin sanottu LERU-ryhmä) teologisten tiedekuntien verkostoa. Molemmissa ryhmissä opin tutkimussisältöjen lisäksi paljon eurooppalaisesta tiedepolitiikasta, erityisesti siitä, miten omaa alaa voi edistää tieteen rahoituksessa ja arvioinnissa. Hallintokokemus oli näin arvokasta myös ison tutkimushankkeen suunnittelussa.

HENKILÖSTÖ JA RAKENNE

Järki ja uskonnollinen hyväksyminen -hankkeeseen muodostui kolme tutkimusryhmää eli tiimiä. Ismo Dunderbergin luonnosteleva ykköstiimi katsoi antiikin maailmaan. Nuorempi-

en eksegeettien ja patristikkojen lisäksi tiimin kantavana voimana toimi antiikin historioitsija Majjastina Kahlos. Dunderbergin dekaanin tehtävien vuoksi ryhmässä toisena johtajana toimi Outi Lehtipuu.

Koko huippuyksikön varajohtajana toimineen Virpi Mäkisen johtama kakkostiimi katsoi keskiajan ja varhaismodernin ajan maailmaan. Mäkinen toi mukaan oman käynnissä olleen akatemiahankkeensa tutkijoita, erityisesti Heikki Haaran ja Mikko Postin. Ritva Palmén oli hankkeen monien julkaisujen koordinoijana. Tässä tiimissä toimi myös islamin tutkijoita aluksi Taneli Kukkosen johdolla. Hänen muutettuaan Uuteen Seelantiin aktiivinen islamryhmä jatkoi Jyväskylän yliopistossa. Ryhmää ideoinut Jari Kaukua sai pian Euroopan tutkimusneuvoston (ERC) rahoituksen, jonka myötä historiallisen islamin tutkimus eriytyi omaksi hankkeekseen Jyväskylässä.

Sami Pihlströmin johtama kolmostiimi käsitti tämän päivän rekognitiokeskustelun hänen omalla alallaan uskonnonfilosofiassa sekä lisäksi ekumeniassa ja kognitiivisessa uskontotieteessä. Viimeksi mainittua edusti Aku Visala, joka varsin pian sai oman akatemiatutkijan hankkeensa. Ekumeniahankkeeni tutkijat Elina Hellqvist, Minna Hietamäki ja Panu Pihkala vastasivat kolmostiimissä ekumeniasta. Hanne Appelqvist ja Heikki Koskinen toivat hankkeeseemme tärkeän nykyfilosofian osuuden. Erityisesti koko kuusivuotiskauden hankkeessa toiminut Koskinen koordinoi monia hankkeitamme, usein yhdessä Palménin ja Kahloksen kanssa.

Hankkeemme koko nimilista käsitti vuosien varrella noin 25–30 nimeä, edellisten lisäksi tutkijatohtoreita ja nuoria tohtorikoulutettavia. Lista hyväksytyistä ja vielä tekeillä olevista väitöskirjoista on kirjoitukseni lopussa. Lisäksi huippuyksikköön kuului muutamia muualla toimineita tutkijoita, jotka saivat hankkeeltam-

me lähinnä vaatimattomia matkakuluja, mutta antoivat asiantuntemuksensa käyttöömme. Heistä esimerkiksi mongoliajan historioitsija Antti Ruotsala, filosofi-kirjailija Heikki Aleksanteri Kovalainen ja antiikin filosofian asiantuntija Miira Tuominen toivat tärkeitä näkökulmia hankkeeseemme.

Olimme jo alkuperäisessä hankehakemuksessa maininneet nimeltä suurin piirtein ne 25 henkilöä, jotka toimivat hankkeessa ensimmäisen kolmivuotiskauden 2014–2016. Heistä siis rahoitettiin vuosittain noin 8–9 tutkijaa. Toiselle kolmivuotiskaudelle 2017–2019 teimme avoimen, kansainvälisen haun kaikkiin palkkapaikkoihin. Saimme noin 80 valtaosin erittäin hyvää hakemusta. Useat meillä jo työskennelleet tutkijat saivat jatkoa kauteensa, mutta valitsimme uusina kolme ulkomailla väitellyttä tutkijatohtoria joukkoomme. He olivat keskiajan tutkija Nicolas Faucher (Pariisi), ekumeenikko Sara Gehlin (Lund) ja patristikko Siiri Toiviainen Rø (Durham).

Huippuyksikkömme toimi koko kuusivuotiskauden ajan teologisen tiedekunnan tiloissa osoitteessa Vuorikatu 3, ensin pohjakerroksessa ja sitten toisessa kerroksessa. Olennaista yksikön toimintakulttuurissa oli se, että eri aloja edustaneet ja enimmäkseen toisilleen aiemmin vieraat palkkatutkijat työskentelivät yhteisissä tiloissa saman käytävän ja kahvihuoneen äärellä. Etätyötä harjoitettiin vain vähän, niin että tutkijat näkivät toisiaan ja muita teologisen tiedekunnan työntekijöitä käytännössä päivittäin.

Tiimit tapasivat toisiaan yleensä kuukausittain, ja myös koko yksiköllä oli kuukausittainen yhteistapaaminen. Kokousten kieli oli enimmäkseen englanti, sillä jo alkuvuosina hankkeessa työskenteli kansainvälisiä tohtorikoulutettavia, minkä lisäksi kansainvälisiä vieraita kävi luonamme usein. Pidimme hankkeemme kaikille tutkijoille vuosittaisen retriittikokouksen, ensin kahdesti Espoon Hvittorpissa ja sen

jälkeen Hangon Tvärminnessä. Keskinäiset kokoukset toivat yhteen hankkeen päätoimiset palkkatutkijat ja sivutoimiset muut jäsenet.

Hankkeen johdossa toimi johtoryhmä, johon minun lisäksi kuuluivat tiiminjohtajat ja kaksi tutkijoiden edustajaa. Hankkeella oli myös yhdessä Nissisen yksikön kanssa päätoiminen koordinaattori, vuosina 2014–2016 Lauri Uusi-Hakala ja 2016–2019 Kaisu Taskila. Omasta näkökulmastani hyvä yhteistyö koordinaattorien kanssa oli ratkaisevan tärkeää, sillä he vastasivat varsin monisäikeisestä budjetoinnista, kulujen seurannasta ja henkilöstöasioista. Molemmat koordinaattorit olivat muiden taitojensa lisäksi matemaattisesti lahjakkaita, ja tunsin itsekin hankkeessa ensi kertaa urallani todella tarvitsevani lukion pitkän matematiikan laskutaitoa.

Tällaisissa tutkimushankkeissa vallitsee erikoinen kahtalaisuus päätöksenteossa. Yhtäältä iso hanke elää monipuolisesta ryhmätyöstä ja hyvien sosiaalisten taitojen kantamana. Kunkin asiantuntijan on hallittava oma alansa ja osattava liittää se muiden osaamiseen. Toisaalta koko tutkimusrahoitus myönnetään viime kädessä hankkeen vastuulliselle johtajalle, siis yhdelle henkilölle, joka juridisessa mielessä tekee kaikki päätökset, aina rekrytoinnista matkalaskuihin ja työtuntien hyväksymiseen asti. Tämä toimitusjohtajamalli lienee muuttumassa, mutta 2014–2019 se oli työllemme leimaa-antava. Vastuullisen johtajan, siis minun, oli koko ajan delegoitava toimintaa ja vältettävä liian pieniin asioihin puuttumista. Toisaalta olin kaikesta vastuussa ja hyväksyin sadoittain pieniä laskuja ja päätöksiä. Yhtälö toimii vain silloin, kun tiiminjohtajat osaavat ottaa paljon vastuuta kontolleen silloinkin, kun tekninen allekirjoittaminen suoritetaan toisaalla. Onneksi näin tapahtui.

Toinen ison hankkeen haaste on sen suhde tutkimuksen suorituspaikkaan, meillä siis teo-

logiseen tiedekuntaan. Hanke tuo tiedekunnalle rahaa ja mainetta, mutta samalla se imee emoyksikön tiloja, henkilöstöä ja muita voimavaroja monin tavoin. Huippuyksikkö ei saa muodostua virtahevoksi tiedekunnan olohuoneessa, vieraaksi, jonka lähtöä lopulta kaikki toivovat. Käsitykseni mukaan onnistuimme pitämään hyvät suhteet tiedekuntaan ja yliopistoon. Taustasyynä tähän lienee ollut se, että moni meistä toimi itse emoyksikön avaintehtävissä, Dunderberg dekaanina, minä varadekaanina, Pihlström tutkijakollegiumin ja sittemmin tohtoriohjelman johtajana sekä Mäkinen *Teologisen Aikakauskirjan* päätoimittajana. Johtamistyön kasautuminen ei ollut aina paras mahdollinen asiointi, sillä eri roolimme veivät paljon aikaa itse tutkimukselta. Mutta ainakin tiesimme, millaisissa odotusten ristipaineissa yliopistossa eletään.

TIETEELLISTEN KOKOUSTEN JA VIERAILUJEN VIRTÄ

Tieteellisen toiminnan aivan olennainen osa on erilaisten kokousten järjestäminen ja konferensseissa käyminen. Suomi sijaitsee syrjässä, ja siksi suomalaisten tutkijoiden on jatkuvasti näyttyädyttävä alansa lukuisilla foorumeilla. Harvardissa tai Oxfordissa ehkä on mahdollista ajatella, että muut seuraavat mitä meillä tapahtuu. Helsingissä tutkijan on kuitenkin verkostoiduttava ja matkustettava paljon saadakseen tutkimukselleen vaikuttavuutta. Aivotyön lisäksi vaaditaan jalkatyötä.

Tämä lähtökohta oli johtoryhmällemme ja tutkijoillemme jokseenkin selvä. Siksi panostimme paljon aikaa, vaivaa ja rahaa kokouksiin ja matkoihin. Teimme tietoisesti sellaisen strategisen valinnan, että esittelemme hanketamme jo olemassa olevissa järjestöissä ja foorumeilla. Emme perusta uutta esimerkiksi uutta tieteellistä aikakauslehteä emmekä kokousorganisaatiota vaan tuotamme uutta sisältöä jo

tunnetuille foorumeille. Kuvaan seuraavassa tärkeimmät kokouksemme.

Vuonna 2014 keskityimme oman työme organisointiin. Rekognitiotutkimuksen kirkkain tähti, Frankfurtin sosiaalitieteiden tutkimusyksikön (Institut für Sozialforschung) johtaja Axel Honneth kävi 23.5. tutkijakollegiumissa pitämässä Pihlströmin isännöimän luennon, ja tässä yhteydessä kerroimme hänelle hankkeestamme. Vuoden tärkein kokous lienee kuitenkin ollut 14.–15.11. pidetty tieteellisen ohjausryhmämme ensimmäinen tapaaminen Helsingissä. Ryhmään kuuluivat Oxfordin St. Benet's Hallin johtaja, systemaattisen teologian professori Werner Jeanrond, Cambridgen Uuden testamentin professori Judith Lieu sekä Strasbourgin yliopiston käytännöllisen teologian professori ja ekumeenikko Elisabeth Parmentier. Tämä ryhmä tapasi Helsingissä myös toukokuussa 2016, heinäkuussa 2018 ja marraskuussa 2019. Heistä tuli meille tärkeitä mentoreita. Ohjausryhmä oli Suomen Akatemian nimittämä ja raportoi Akatemialle tekemästä työstä.

Huhtikuun 28. päivänä 2015 isännöin Vatikaanin ekumeniakardinaali Kurt Kochia hänen vierailuluennollaan Helsingin yliopistossa. Paikalla oli myös yliopiston kansleri Thomas Wilhelmsson, joka oli jo 6.3.2014 käynyt tutustumassa huippuyksikköömme. Koch puhui kasteen vastavuoroisesta rekognitiosta. Anneli Aejmelaus ja minä käytimme vastauspuheen- vuorot. Kesäkuussa Helsingissä pidetyssä Pohjoismaiden uskonnonfilosofian kongressissa meillä oli päivän mittainen ohjelmaosuus rekognitiosta.

Heinäkuussa Espanjan Cordobassa pidetyssä Euroopan raamatuntutkijoiden (EABS) kokouksessa Lehtipuu järjesti yhdessä saksalaisen kollegansa kanssa session otsikolla ”Religious Tolerance, Acceptance and Recognition in Early Christianity”. Marraskuussa hankkeellamme oli

kaksi niin sanottua villin kortin sessiota American Academy of Religionin vuosikokouksessa Atlantassa. Heikki Koskisen organisoiman tilaisuuden esitelmät julkaistiin *Open Theology* -lehdessä vuonna 2016. Vielä joulukuussa vieraanamme Helsingissä oli Japanin tiedesäätiön ryhmä. Vierailun organisoivat pragmatismin tutkija Naoko Saito. Koskinen ja Pihlström kävivät vastavierailuilla Japanissa ja Saiton ryhmä tuli vielä uudestaan Helsinkiin syyskuussa 2019.

Kahlos, Koskinen ja Palmén organisoivat toukokuussa 2016 Helsingissä laajan kokouksen nimellä ”Reflections on Recognition”. Tämä ensimmäisen kolmivuotiskautemme pääkokous tuotti vuonna 2019 Routledgen julkaiseman laajan teoksen *Recognition and Religion: Contemporary and Historical Perspectives*. Elokuussa 2016 Hellqvist, Hietamäki ja Pihkala järjestivät Societas Oecumenican kongressin Vuosaaren Sofia-keskuksessa. Kokouksessa esitelmöi muun muassa Marcel Hénaff, ranskalaisen rekognitioajattelun ja lahjateorian keskeinen arkkitehti.

Luentovierainamme Berkeleyn historian laitokselta olivat Jonathan Sheehan (28.4.2016) ja Kinch Hoekstra (13.2.2017) sekä Ted Peters Berkeleyn Graduate Theological Unionista (26.11. 2017). Kaikki kolme ovat pitkäaikaisia yhteistyökumppaneitamme. Marraskuussa 2017 American Academy of Religion -kokouksessa oli jälleen hankkeemme järjestämä sessio rekognitiosta. Maaliskuussa 2018 European Academy of Religion -järjestön kokouksessa Bolognassa pidin itse keynote-luennon hyväksyvistä tunnustamisesta. Kesäkuussa Koskinen ja Palmén järjestivät Helsingin tutkijakollegiumissa erityisesti yhteiskuntatieteilijöitä ja teologeja koonneen kansainvälisen kokouksen ”Recognition: Its Theory and Practice”.

Koko hankkeemme suurimittaisin kokous oli yli 1000 osanottajaa Helsinkiin heinä-elokuussa 2018 kerännyt raamatuntutkijoiden kongressi,

jonka taustalla olivat alan suurimmat järjestöt Society of Biblical Literature (SBL) ja European Association of Biblical Studies (EABS). Paikallista järjestelykomiteaa johti Outi Lehtipuu, joka valittiin kongressissa EABS-järjestön presidentiksi, ja sen muina jäseninä oli ykköstiimin ja Nissisen huippuyksikön jäseniä. Useat kokouksen sessiot käsittelivät hankkeemme aiheita. Lokakuussa 2018 Durhamin eksegetiikan professori John Barclay esitelmöi Helsingissä kutsustamme. Joulukuussa Nicolas Faucher järjesti Helsingissä keskiaikaan paneutuneen kokouksen otsikolla ”Accepting Wrong Beliefs”.

Historiallisen islam-tutkimuksen keskittyttyä Jyväskylään hankkeemme etsiytyi yhteistyöhön Omanissa sijaitsevan Al Amana -uskontodialogikeskuksen kanssa. Anna-Liisa Tolonen (myöh. Rafael) teki sinne ensin kaksi opetusvierailua 2017–2018, minkä jälkeen viisi hankkeemme jäsentä pitivät Muscatissa alueen erilaisia toimijoita yhteen koonneen kokouksen ”The Role of Religion in Reconciliation” huhtikuussa 2019. Heinäkuussa Heikki Haara organisoï Yorkin yliopistossa kokouksen ”Recognition and Respect in Early Modern Philosophy”. Yorkissa oli mukana myös Axel Honneth, joka puhui myönteisesti hankkeestamme. Honneth on hankkeen varrella myös useampaan otteeseen tavannut Heikki Koskisen yhteistyön merkeissä.

Vuoden 2019 antiin kuului myös ryhmämme ekumeenikkojen vierailu Durhamin yliopiston receptive ecumenism -hankkeen pariin maaliskuussa sekä Faucherin Pariisissa järjestämä kokous ”Perspectives on Belief and the Will” syyskuussa. Helsingissä vierailivat puolestaan Virginia Burrus (Syracuse University) ja Daniel Boyarin (Berkeley). Yliopiston kansleri Kaarle Hämeri vieraili yksikössämme 21.3. Huippuyksikkömme viimeinen kokous oli kakkostiimin joulukuussa järjestämä ”Encountering Others, Understanding Ourselves in Medieval and Early Modern Thought”. Sen kutsuttuja puhujia olivat

muun muassa Isabelle Mandrella (München) ja Frederick Neuhouser (Columbia University).

Edellä mainitut eivät kata läheskään kaikkia pienempiä kokouksia ja yksittäisiä vierailuja. Ne on listattu yliopiston ja Akatemian vuosiraportteihin. Omat tutkijamme tekivät myös lukuisia pidempiaikaisia vierailuja toisaalle. Tärkeimpiä niistä olivat Outi Lehtipuun (2015–2016) ja Panu-Matti Pöykön (2017–2018) tutkimuskaudet Harvardissa sekä Ismo Dunderbergin kausi Yalessa (2018). Heikki Haara vietti talven 2017–2018 Oxfordissa (St. Benet’s Hall), Sami Pihlström joulukuun 2019 Pariisissa (École normale supérieure), Maijastina Kahlos kevään ja kesän 2019 Bochumin yliopistossa ja Siiri Toiviainen Rø alkusyksyn 2019 Oslolla (MF Norwegian School of Theology, Religion and Society). Itse vietin kevään 2016 sapattivapaani Heidelbergin yliopistossa. Lukuisat ulkomaiset tutkijat viettivät Helsingissä eripituisia kausia 2014–2019 yhteistyössä yksikkömme kanssa. Kaikki tämä vaihto oli mahdollista juuri sen tähden, että tutkijamme ovat jaksaneet matkustaa ja tehdä vaativaa jalkatyötä kansainvälisen yhteisön parissa.

TÄRKEIMMÄT JULKAISUT

Tämän kirjoituksen lopussa on yli kolmenkymmenen hankkeen piirissä syntyneen tai vähintään hankkeen tukeman vieraskielisen kirjan luettelo. Tieteellisiä artikkeleita on satoja. Ne on listattu Helsingin yliopiston ja Suomen Akatemian vuosiraporteissa. Vasta tulevana vuosina paljastuu se, mitkä monista julkaisuistamme ovat lopulta tärkeimpiä. Oma kirjani *Recognition and Religion: A Historical and Systematic Study* (2016) on siinä mielessä erityisasemassa, että kirjan laatiminen luvataan jo hankkeemme tutkimussuunnitelmassa alkuselvityksenä. Kahloksen, Koskisen ja Palménin toimittama, samalla yläotsikolla varustettu teos (2019) syventää kirjaani merkittävästi ja vie

tutkimuksen ikään kuin käsitehistoriasta ilmiöiden historian tasolle. Vielä toimitustyön alla oleva, kesäkuun 2018 kokouksen *Recognition: Its Theory and Practice* -esitysten kokoomateos kuuluu samaan sarjaan siinä mielessä, että se siirtää historiallisen ilmiön voimakkaammin nykypäivän keskusteluihin.

Historiallisista monografioista erityisen maininnan ansaitsee Maijastina Kahloksen suurteos *Religious Dissent in Late Antiquity* (2020, ilmestynyt jouluna 2019). Kirja on monipuolinen synteesi uskonnollisesta dialogista ja vastakkainasettelusta konstantinolaisen käänteän jälkeen. Arvelen, että teoksesta tulee alansa klassikko. Ivan Miroshnikovin, Siiri Toiviainen Røn, Heikki Haaran, Mikko Postin ja Nicolas Faucherin väitöskirjat ovat erittäin merkittäviä historiallisia tutkimuksia. Nykypäivään sijoittuvista tutkimuksista Sara Gehlinin, Aku Visalan ja Sami Pihlströmin luettelossa mainitut niteet ovat eri tavoin tärkeitä.

Tietynlaista merkittävyyttä voidaan ennustaa myös kustantajien perusteella. Olemme noudattaneet Helsingin yliopiston nykykäytäntöä julkaista parhailla kansainvälisillä vertaisarvioituilla kustantajilla. Listassamme on esimerkiksi kolme Oxford University Pressin ja yhdeksän Brillin julkaisemaa kirjaa. Oxford University Press on perustettu vuonna 1586 ja Brill vuonna 1683, mistä syystä niiden kustannuspolitiikka katsoo paljon pidemmälle kuin vaikkapa avoimesti luettavat digitekstit ja blogit. Niitäkin meiltä toki löytyy.

Hankkeemme on rahoittanut ja mahdollistanut lukuisia suomenkielisiä julkaisuja, jotka yliopiston ja Akatemian raporteissa jäävät väistämättä vähemmälle huomiolle. Siksi niihin on juuri tässä katsauksessa syytä paneutua hieman tarkemmin. Nämä tekstit on kirjoituksen lopussa listattu erikseen.

Kirjassa *Uskonto ja identiteettipolitiikka* (2015) paneudutaan teologis-ekumeeniseen

rekognitioon. Teos ottaa jossain määrin huomioon myös konservatiiviset ja jyrkät identiteetit, jotka nousivat voimakkaasti julkisuuteen vasta oikeistopopulismien kasvun myötä 2017–2018. *Uskonto ja kamppailu tunnustamisesta* (2017) on monipuolinen läpileikkaus huippuyksikön eri tutkimusaiheista. *Ajatus*-vuosikirjan artikkelissani (2015) esitän lyhyesti tutkimussuunnitelmamme ja tieteelliset perusideamme.

Vuosina 2015, 2017 ja 2020 julkaisin yleistajuiset suomenkieliset oppikirjat rakkaudesta, luottamuksesta (uskosta) ja toivosta. Ne käyttävät suurelta osin huippuyksikön systemaattis-teologisia ajatuksia sekä siirtävät ne opiskelijoiden ja alasta kiinnostuneiden maallikkojen luettavaksi. Niko Huttusen johtamaan ja pääasiassa luterilaisen kirkon, ortodoksisen kirkon ja Studium Catholicumin rahoittamaan Apostolisten isien tekstien käännösprojektiin (*Apostoliset isät: Kokoelma varhaiskristillisiä kirjoituksia* 2020) osallistui iso joukko ykköstiimiläisiä. Maijastina Kahloksen tietokirja *Rooman viimeiset päivät* (2016) sekä Virpi Mäkisen toimittama *Johdatus keskiajan teologiaan* (2017) ovat teemoiltaan paljon huippuyksikköä laajempia esityksiä, mutta samalla ne tuovat uskontojen merkitystä länsimaaisessa kulttuurihistoriassa monipuolisesti esiin.

Sami Pihlström julkaisi 2018 kaksi julkisuudessa varsin paljon keskusteltua kirjaa akateemisesta elämänmuodosta. Opuksessaan *Ota elämä vakavasti* hän suomii liikaan myönteisyyteen keskittyvää pinnallista ajattelua. Yhdessä Sari Kivistön kanssa kirjoitetussa teoksessa *Sivistyksen puolustus* Pihlström perustelee hitaan humanistisen tutkimuksen tärkeyttä nykymaailmassa. Vaikka nämä kirjat olisivat varmaan syntyneet ilman huippuyksikköäkin, ne joka tapauksessa sävyttivät vahvasti viestiämme suomalaiseen keskusteluun.

Panu Pihkalan teos *Päin helvettiä: Ympäristöahdistus ja toivo* nousi vuonna 2017 hieman

yllättäen erääksi eniten keskustelluksi ja myydyksi tietokirjaksi maassamme. Teos lanseerasi ilmastoahdistuksen käsitteen ja toi ilmastonmuutoksen olennaiseksi osaksi myös humanistista tutkimusta. Vuonna 2019 Pihkala jatkoi aihepiiriin käsittelyä teoksella *Mieli maassa: Ympäristötunteet*, joka sekin herätti huomiota. Aku Visalan teos *Vapaan tahdon filosofia* (2018) noteerattiin niin ikään laajasti julkisuudessa. Näistäkään kirjoista huippuyksikkö ei voine ottaa kaikkea kunniaa, mutta joka tapauksessa Visala ja Pihkala työskentelivät useamman vuoden päätoimisesti hankkeessamme.

YHTEISKUNNALLINEN VAIKUTTAMINEN

Niin yliopistolaissa kuin julkisessa keskustelussa tärkeäksi osaksi yliopistojen toimintaa on vakiintunut tutkimuksen ja opetuksen lisäksi niin kutsuttu kolmas tehtävä, yhteiskunnallinen vaikuttaminen. Vaikuttamistyössä tutkijat kertovat työstään julkisuudessa sekä tarjoavat tieteen tulokset yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Teologian näkökulmasta toiminta kirkollisissa yhteyksissä kuuluu luontevasti kolmanteen tehtävään. Myös vaativat hallinto-tehtävät kansainvälisen tiedeyhteisön tai kotimaisen tiedepolitiikan piirissä voidaan laskea yhteiskunnalliseksi vaikuttamiseksi.

Vaikuttamistyön dokumentointi ja siitä kertominen ei ole ihan yksinkertaista. Suomen Akatemia pyytää vuosittain numeromäärät erilaisista esiintymisistä. Lisäksi käytetään niin kutsuttuja vaikuttamiskertomuksia, eräänlaisia laadullisia kuvauksia siitä miten omia asioita on eri foorumeilla edistetty. Seuraava kuvaus on lyhyt vaikuttamiskertomus. Itselleni oli yllätys, kuinka paljon aikaa tähän kolmanteen tehtävään kului ja kuinka kiinnostuneita eri tahot lopultakin olivat työstämme.

Helsingin Sanomat julkaisi koko sivun laajuisen yleisesityksen huippuyksiköstämme 12.8.2014. Panu Pihkalan tutkimusta ympä-

ristöahdistuksesta lehti käsitteli peräti kolmen sivun (joista kaksi kuvia) mittaisesti 7.10.2017. Pihkala lienee ylipäättään ollut eniten julkisuudessa esiintynyt tutkijamme. Hän saikin Kansanvalitusseuran palkinnon työstään vuonna 2018. Aku Visalan tutkimusta tahdonvapaudesta *Helsingin Sanomat* selosti puolentoista sivun verran 12.11.2018. Sami Pihlströmin kehotuksia vakavuuteen käsiteltiin niin ikään laajasti lehden Elämä-osastossa 16.8.2018.

Kirkollisista lehdistä *Kotimaa* esitteli teologian huippuyksikköjä laajasti 5.11.2015 ja *Kirkko ja kaupunki* puolestaan jo 11.9.2013. Helsingin ja Turun kirjamesseilla ryhmämme jäseniä esiintyi jokseenkin vuosittain. Yleisradion erilaisissa puheohjelmissa tutkijamme keskustelivat töistään säännöllisesti. Maijastina Kahloksen antiikki-blogi oli koko kuuden vuoden ajan anniltaan runsas ja paljon luettu. Huippuyksikön loppuvaiheissa annoin itse mediaan haastatteluja jyrkistä identiteeteistä, erityisesti oikeistopopulismin ja kristinuskon kohtaamisesta, sekä toivosta (Yliopiston netti 15.4.2019, *Yliopisto-lehti* 5/19, *Helsingin Sanomat* 12.5.2019 ja 9.2.2020, *Kotimaa* 16.5.2019, *Kirkko ja kaupunki* 17.5.2019).

Euroopan LERU-yliopistojen teologian ryhmä piti 17.3.2016 Brysselissä EU:n tiloissa vaikuttamistilaisuuden, jossa Ismo Dunderberg ja minä esittelimme huippuyksikköämme esimerkkinä alamme merkittävistä hankkeista. Paikalla oli muun muassa LERU:n pääsihteeri Kurt Deketelaere. Sami Pihlström on toiminut huippuyksikön aikana muun muassa Suomen Filosofisen Yhdistyksen puheenjohtajana ja Suomen Akatemian Kulttuurin ja yhteiskunnan toimikunnan jäsenenä ja puheenjohtajana. Minna Hietämäki on edustanut Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa Luterilaisen maailmanliiton neuvostossa ja toiminut Suomen NNKY-liiton puheenjohtajana. Sara Gehlin on toiminut useissa Ruotsin kirkon luottamustehtävissä.

Elina Hellqvist valittiin Kirkkohallitukseen uskontodialogin päätoimiseksi asiantuntijaksi. Ilse Paakkinen puolestaan siirtyi väitöksensä jälkeen Suomen Lähetysseuran asiantuntijatyöhön Hongkongiin. Panu Pihkala on toiminut sihteerinä akateemikko Markku Kulmalan ja arkkipiispa Tapio Luoman johtamassa teologien ja luonnontieteilijöiden keskusteluryhmässä. Aku Visala oli keskeisessä valmisteluroolissa evankelisluterilaisten piispojen kirjamuotoisessa puheenvuorossa *Tieteiden lahja*, jota esimerkiksi Ylen tv-uutiset ja nettisivut esittelivät 27.11.2019.

Nicolas Faucher järjesti Helsingin yliopiston Tiedekulmassa 17.12.2018 radikalisoitumista ja Ranskan niin sanottuja keltaliivejä käsitelleen seminaarin. Tilaisuus oli jatkoa jo vuonna 2017 Virpi Mäkisen järjestämälle *Islam and Radikalisation* -keskustelutilaisuudelle. Tiedekulma on tarjonnut varsin usein tutkijoillemme luontevan esiintymispaikan.

Hankkeemme jäsenet ovat olleet erittäin monissa luottamustehtävissä tutkimusyhteisöjen, kirkon ja yhteiskunnan piirissä. Varsin aikaa vievää ja tärkeää näkymätöntä työtä on toisten hankkeiden ja julkaisujen refereearviointi kansainväliselle tiedeyhteisölle. Sitä tutkijamme ovat tehneet paljon, samoin kuin suositusten kirjoittamista ryhmäläisten seuraaviin hakemuksiin ja taustavaikuttamista työnhaussa. Lähes kaikki tutkijamme onnistuivatkin hankkimaan lyhyemmän tai pidemmän jatkoestin vuodesta 2020 alkaen.

Vaikuttamistyön dokumentointi ei asian luonteesta johtuen ole kovin tarkkarajaista. Erilaisia määriteltyjä tehtäviä tärkeämpää on usein henkilökohtainen vaikuttaminen arjen nopeasti vaihtuvissa tilanteissa. Suhteet kustantajiin, tiedejärjestöihin ja eri maiden yliopistoihin ovat tutkijan työssä lopulta olennaisempia kuin suhteet poliitikkoihin ja mediaan. Omasta henkilöstöstä huolehtiminen voi olla tärkeäm-

pää vaikuttamista kuin päivystävänä dosenttina toimiminen.

On silti perusteltua pitää yllä yhteyksiä puolueisiin, ministeriöihin ja toimittajiin. Oman ajan rajallisuus tulee tässä pian vastaan. Vaikuttamistyössä on tehtävä valintoja. Itselläni ja nähdäkseni monilla muilla hankkeemme jäsenillä valinta on tehty kansainvälisen tiedeyhteisön hyväksi, ehkä kotimaisen julkisuustyön kustannuksellakin.

Kuuden vuoden työ huippuyksikön johtajana on tarjonnut poikkeuksellisen hienon näköalan tieteenteon erilaisiin puoliin. Teologian ja sen lähialojen tutkimukseen on viime vuosikymmeninä tullut yhä voimakkaammin ryhmätyö. Vasta ryhmä tarjoaa riittävän suuren kriittisen massan, jonka avulla voi vaikuttaa syvällisesti globaaliin tieteeseen.

Toisaalta yksin tehdyn työn periaatteellinen tärkeys ei ole kadonnut. Tutkijan onkin samalla kertaa oltava erakko ja verkostoituja, solisti ja henkilöstöpäällikkö, munkki ja myyjä. Kaikesa asiantuntijatyössä on viime vuosina alettu onneksi panostaa myös enemmän työssä jaksamiseen ja työstä palautumiseen. Tutkija venyy moneksi, mutta hän ei ole yömyöhään saakka lamppuaan polttava sankari. Tutkija tarvitsee myös terveellisiä rentoutumisen, irtioton ja levon elämänmuotoja.

TT, FT Risto Saarinen (risto.saarinen@helsinki.fi) on ekumeniikan professori Helsingin yliopistossa. Hän toimi Suomen Akatemian rahoittaman huippuyksikön *Järki ja uskonnollinen hyväksyminen* johtajana (2014–2019).

Englanninkieliset yleisesitykset

- Kahlos, Maijastina & Heikki Koskinen & Ritva Palmén, ed. (2019). *Recognition and Religion: Contemporary and Historical Perspectives*. New York: Routledge.
- Koskinen, Heikki, ed. (in print). *Recognition: Its Theory and Practice*.
- Palmén, Ritva & Heikki Koskinen & Risto Saarinen, ed. (2016). *Topical Issue: Religious Recognition*. *Open Theology* 2/2016. Berlin: de Gruyter.
- Saarinen, Risto (2016). *Recognition and Religion: A Historical and Systematic Study*. Oxford: Oxford University Press.

Ryhmä 1: Antiikki ja varhaiskristillisuus

- Day, Juliette & Raimo Hakola & Maijastina Kahlos & Ulla Tervahauta, ed. (2016). *Spaces in Late Antiquity: Cultural, Theological and Archaeological Perspectives*. New York: Routledge.
- Dunderberg, Ismo (2015). *Gnostic Morality Revisited*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 347. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Huttunen, Niko (2020). *Early Christians Adapting to the Roman Empire: Mutual Recognition*. Leiden: Brill.
- Kahlos, Maijastina (2020). *Religious Dissent in Late Antiquity, in 350–450*. Oxford Studies in Late Antiquity. Oxford: Oxford University Press.
- Kahlos, Maijastina, ed. (2016). *Emperors and the Divine: Rome and Its Influence*. Collegium 20. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies.
- Lehtipuu, Outi (2015). *Debates over the Resurrection of the Dead: Constructing Early Christian Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Lehtipuu, Outi & Michael Labahn, ed. (2015). *People under Power: Early Jewish and Christian Response to the Roman Empire*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Miroshnikov, Ivan (2018). *The Gospel of Thomas and Plato: A Study of the Impact of Platonism on the "Fifth Gospel"*. Leiden: Brill.

Tervahauta, Ulla & Ivan Miroshnikov & Outi Lehtipuu & Ismo Dunderberg, ed. (2017), *Women and Knowledge in Early Christianity*. Supplementa Vigiliae Christianae 144. Leiden: Brill.

Tervahauta, Ulla (2015). *A Story of the Soul's Journey in the Nag Hammadi Library: A Study of Authentikos Logos (NHC VI,3)*. Novum Testamentum et Orbis Antiquus. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Ryhmä 2: Keskiaika ja varhaismoderni aika

- Faucher, Nicolas (2019). *La volonté de croire au Moyen Âge: Les théories de la foi dans la pensée scolastique du XIIIe siècle*. Turnhout: Brepols.
- Faucher, Nicolas & Magali Roques, ed. (2018). *The Ontology, Psychology and Axiology of Habits (Habitus) in Medieval Philosophy*. Dordrecht: Springer.
- Haara, Heikki (2018). *Pufendorf's Theory of Sociability: Passions, Habits and Social Order*. New Synthese Historical Library 77. Dordrecht: Springer.
- Haara, Heikki & Mikko Immanen & Koen Stapelbroek, ed. (2020). *Passions, Politics and the Limits of Society*. Berlin: de Gruyter.
- Mäkinen, Virpi & Jonathan Robinson & Pamela Slotte & Heikki Haara, ed. (2020). *Rights at the Margins: Historical, Philosophical and Legal Perspectives*. Brill's Studies in Intellectual History. Leiden: Brill.
- Palmén, Ritva (2014). *Richard of St. Victor's Theory of Imagination*. Investigating Medieval Philosophy 8. Leiden: Brill.
- Posti, Mikko (2020). *Divine Providence in Medieval Philosophical Theology 1250–1350*. Studien zur Geschichte und Theologie des Mittelalters. Leiden: Brill.
- Saarinen, Risto (2017). *Luther and the Gift*. Spätmittelalter, Humanismus, Reformation 100. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Tuominen, Miira & Sara Heinämaa & Virpi Mäkinen, ed. (2014). *New Perspectives to Aristotelianism and its Critics*. Brill's Studies in Intellectual History 233. Leiden: Brill.

Ryhmä 3: Nykypäivän uskonnonfilosofia ja ekumenia

- Appelqvist, Hanne & Dan-Johan Eklund, ed. (2017). *The Origins of Religion: Perspectives from Philosophy, Theology, and Religious Studies*. Schriften der Luther-Agricola Gesellschaft 71. Helsinki: Luther-Agricola Society.
- Appelqvist, Hanne, ed. (2019). *Wittgenstein and the Limits of Language*. New York: Routledge.
- Gehlin, Sara (2020). *Pathways for Theology in Peacebuilding: Ecumenical Approaches to Just Peace*. Leiden: Brill.
- Heller, Dagmar & Minna Hietamäki, ed. (2018). *Just Do It? Recognition and Reception in Ecumenical Relations*. Beihefte zur Ökumenischen Rundschau 117. Berlin: Evangelischer Verlag.
- Kärkkäinen, Pekka & Olli-Pekka Vainio, ed. (2019). *Apprehending Love: Theological and Philosophical Inquiries*. Schriften der Luther-Agricola Gesellschaft 73. Helsinki: Luther-Agricola Society.
- Luomanen, Petri & Anne Birgitta Pessi & Ilkka Pyysiäinen, ed. (2017). *Christianity and the Roots of Morality: Philosophical, Early Christian, and Empirical Perspectives*. Philosophical Studies in Science and Religion 8. Leiden: Brill.
- Pihlström, Sami & Sari Kivistö (2016). *Kantian Anti-theodicy: Philosophical and Literary Varieties*. New York: Palgrave MacMillan.
- Pihlström, Sami (2016). *Death and Finitude: Toward a Pragmatic Transcendental Anthropology of Human Limits and Mortality*. Lanham: Lexington.
- Pihlström, Sami (2020). *Pragmatic Realism, Religious Truth, and Antitheodicy: On Viewing the World by Acknowledging the Other*. Helsinki: Helsinki University Press.
- Rydenfelt, Henrik & Heikki J. Koskinen & Mats Bergman (2019). *Limits of Pragmatism and Challenges of Theodicy: Essays in Honour of Sami Pihlström*. Acta Philosophica Fennica 95. Helsinki: Societas Philosophica Fennica.
- Visala, Aku & Augustin Fuentes, ed. (2017). *Verbs, Bones and Brains: Interdisciplinary Perspectives on*

Human Nature. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Väitöskirjat

- Haara, Heikki (2017). *Sociability in Samuel Pufendorf's Natural Law Theory*. Helsinki.
- Miroshnikov, Ivan (2016). *The Gospel of Thomas and Plato: A Study of the Impact of Platonism on the "Fifth Gospel"*. Helsinki.
- Paakkinen, Ilse (2016). *Gender and Defense of Women in Christine de Pizan's Thought*. Helsinki.
- Posti, Mikko (2017). *Divine Providence in Medieval Philosophical Theology 1250–1350*. Helsinki.
- Pöykkö, Panu-Matti. *Levinas on Recognition* (tulossa)
- Rafael, Anna-Liisa. *The Reception of the Story of the Mother and Her Seven Sons in the Jewish Martyrs and the Books of the Maccabees*. (tulossa)
- Riggs, Timothy (2014). *Fārābī's Conception of the Authentic Self with Special Consideration of its Peripatetic and Neoplatonic Heritage*. Jyväskylä.
- Salminen, Joonas (2017). *Asceticism and Early Christian Lifestyle*. Helsinki.
- Toiviainen, Siiri (2017). *The Instigator of All Vicious Actions: Pleasure, Sin, and the Good Life in the Works of Gregory of Nyssa*. Durham.

Suomeksi

- Haara, Heikki & Ritva Palmén, toim. (2017). *Uskonto ja kamppailu tunnustamisesta*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 285. Helsinki: STKS.
- Hellqvist, Elina & Minna Hietamäki & Panu Pihkala, toim. (2015). *Uskonto ja identiteettipolitiikka*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 281. Helsinki: STKS.
- Huttunen, Niko & Joonas Salminen & Ulla Tervahauta, toim. (2020). *Apostoliset isät: Kokoelma varhaiskristillisiä kirjoituksia*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 290. Helsinki: STKS.
- Kahlos, Maijastina (2016). *Rooman viimeiset päivät*. Helsinki: Otava.

- Kahlos, Maijastina (2020). *Roomalaiset ja barbaarit*. Helsinki: Otava.
- Kivistö, Sari & Sami Pihlström (2018). *Sivistyksen puolustus: Miksi akateemista elämää tarvitaan?* Helsinki: Gaudeamus.
- Mäkinen, Virpi, toim. (2017). *Johdatus keskiajan teologiaan*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pihkala, Panu (2017). *Päin helvettiä? Ympäristöahdistus ja toivo*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pihkala, Panu (2019). *Mieli maassa: Ympäristötunteet*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pihlström, Sami (2018). *Ota elämä vakavasti: Negatiivisen ajattelijan opas*. Helsinki: Ntamo.
- Saarin, Risto (2015). Järki ja uskonnollinen hyväksyminen: Teologis-filosofinen huippuyksikkö ja sen tutkimusideat. *Ajatus* 72, 225–242.
- Saarin, Risto (2015). *Oppi rakkaudesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saarin, Risto (2017). *Oppi luottamuksesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saarin, Risto (2020). *Oppi toivosta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Visala, Aku (2018). *Vapaan tahdon filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.